

ἐξαφανισάντων καθ' ἡμᾶς τὴν Κόρινθον, τὸ Αἴγιον καὶ τὴν Ῥόδον. Ἐκ τούτων ἔπασχεν ἰδίως ἡ Πελοπόννησος, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρέθη, καὶ πρὸ πασῶν τῶν χωρῶν αὐτῆς αἱ δύο μεσημβριναί, ἡ Λακωνικὴ καὶ ἡ Μεσσηνία, ὧν ἡ πρώτη καὶ εὐσειστος διὰ τοῦτο ἐπεκλήθη, ἴσως δὲ διὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἐπωνομάσθη παρὰ ποιηταῖς καὶ καιετάεσσα, διότι οἱ ἀπὸ τῶν σεισμῶν διανοιγόμενοι ῥωγμοὶ ἐλέγοντο καιετοὶ καὶ κῶροι· αὐτόθι δὲ καὶ κορυφαί τινες τοῦ Ταυγέτου μνημονεύονται ἀπορραγεῖσαι ἔνεκα σειμοῦ. Διὰ τοὺς αὐτοὺς σεισμοὺς καὶ πολλαὶ ἑλληνικαὶ νῆσοι ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τῶν παρακειμένων ἠπείρων ἢ καὶ νήσων, ὡς δεικνύει τοῦτο ἡ ἀρμονικὴ καὶ συμμετρικὴ διάπλασις τῶν ἀντικειμένων αἰγιαλῶν καὶ ἡ συνέχεια τῶν αὐτῶν πετρωμάτων, καὶ πολλοὶ θαλάσσιοι πόροι σχηματισθέντες διεχώρισαν τὸ πάλαι συνεχομένας ἠπείρους, περὶ ὧν καὶ μυθικαὶ παραδόσεις μαρτυροῦσι (Βόσπορος κ. ἄ.). Διεξοδικώτερον ὑπὸ φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔποψιν πραγματεύονται περὶ σεισμῶν, καὶ τίς ἡ φύσις αὐτῶν, καὶ διὰ τίνα αἰτίαν γίνονται καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῶν συμβαινόντων περὶ αὐτοὺς ὁ τε Ἀριστοτέλης ἐν Μετεωρολογικοῖς (Β', 7 καὶ 8) καὶ κατ' αὐτὰ ὁ Πλίνιος (Φυσ. Ἱστορ. Β. 81—86), καὶ ἱστορικώτερον περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (ΙΣ', 48 καὶ 49) καὶ Πausanias (Ζ', 24).

§ 9. Ἄλλως ἡ ἑλληνικὴ χώρα ἦν ἀρκούντως ἐξησφαλισμένη διὰ τοῦ ὀρεινοῦ σχηματισμοῦ αὐτῆς ἀπὸ τῶν καταστρεπτικῶν ἐπηρειῶν τῆς φύσεως· καὶ ὅπου δὲ ἐπηπειλοῦντο πλημμύραι, πρωτίμως ἤδη ἡ ἀνθρωπίνη χεὶρ ἐπήνεγκε θεραπείαν διὰ πολλῶν τεχνητῶν προφυλάξεων, αἱ νῦν εἰσι δυσδιάκριτοι ἀπὸ τῶν φυσικῶν σχηματισμῶν τοῦ ἐδάφους. Διότι τὰ πλεῖστα σχεδὸν τῶν ταπεινότερων μερῶν τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν πανταχόθεν ὑπ' ὀρέων ἀπόκλεισιν αὐτῶν εὐκόλως λιμνάζουσιν, ὡς μὴ εὕρισκάντων τῶν ἀπὸ τῶν ὀρέων ἀνωθεν καταπεμπομένων εἰς τὰς κοιλάδας ὑδάτων εὐκόλον ἢ μηδεμίαν ἐκροὴν ἢ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἢ ὑπὸ τὴν γῆν διὰ τῶν χασμάτων καὶ διαρρώγων τῶν ὀρέων. Διὸ τὰ συρρέοντα εἰς τοιαύτας κοιλάδας ὕδατα καὶ εὐκόλως σχηματίζοντα λίμνας καὶ ἔλη εὕρισκονται πολλαχοῦ τῆς ἑλληνικῆς χώρας. Καὶ

ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ ἀπαντῶσιν ἡμῖν αἱ λίμναι Νεσσωνίς καὶ Βοιβηίς, ἐν δὲ τῇ Αἰτωλίᾳ μεταξὺ τοῦ Ἀχελώου καὶ Εὐήνου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἡ λίμνη Τριχωνίς, καὶ ἄλλαι ἔτι πολλαὶ λίμναι καὶ ἔλη καλύπτουσιν οὐκ εὐκαταφρόνητον ἔκτασιν γῆς ἐνταῦθα· ἐν Βοιωτίᾳ εὕρηται αἱ λίμναι Ἐλίκη καὶ Ἄρμη καὶ ἡ κυριωτάτη πασῶν Κωπαΐς, ἣ σχηματίζεται κυρίως ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Κηφισσοῦ καὶ παρεμποδίζεται ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Εὐρίπου ἐνώσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ παρεγκειμένου ὄροπεδίου Πτώου, καὶ παρέχει ἡμῖν τρανὸν παράδειγμα τῶν ὑπογείων διεξόδων, ἃς εὖρεν ἡ ἐξεβιάσατο τὸ ὕδωρ, ἵνα ὑπεκρεύσῃ κατὰ τὴν ἀντικειμένην πλευρὰν τοῦ ὄρους καὶ ἔπειτα ἐκβάλλῃ εἰς τὸν πορθμόν. Αἱ τοιαῦται ὑπόγειοι διεξοδοὶ τῶν λιμναίων ὑδάτων ἐκαλοῦντο τὸ πάλαι, ὡς καὶ νῦν, καταβόθραι· αἱ δὲ τῆς Κωπαΐδος σώζονται ἔτι καὶ νῦν, ἀλλ' ἡμίχωστοι. Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ αὐτὰ ἐν φυσικῇ καταστάσει οὐδέποτε ἦσαν ἐντελῶς ἐπαρκεῖς πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν πλημμυρούμενων καὶ λιμναζόντων ὑδάτων τοῦ Κηφισσοῦ, φαίνεται ὅτι καὶ ἡ τέχνη ἐπεχείρησε κατασκευάσαι τεχνητὴν ὑπόγειον διώρυγα, διήκουσαν δι' ὄλου τοῦ πάχους τοῦ βράχου καὶ ἔχουσαν κατὰ διαστήματα καθέτους ὀπάς, ἵνα εἰσέρχεται ἀνωθεν ἀήρ καὶ καθαίρηται, ὡσάκις ἦν ἀνάγκη, ἡ ὁδὸς τοῦ ῥοῦ τοῦ ποταμοῦ. Αὕτη ἡ ὑπόγειος διώρυξ μένει μέχρι τοῦ νῦν ἐν τῶν περιεργωτάτων λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος, διότι ὑποτίθεται ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς εὐδαίμονος ἐποχῆς τοῦ ἀρχαίου Ὀρχομενοῦ εὐθὺς πρὸ τῆς προσλήψεως αὐτοῦ ἐν τῇ Βοιωτικῇ συμμαχίᾳ καὶ πρὸ τῆς ὑπεροχῆς τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ διαμένει ἐμπεφραγμένη καὶ ἀχρηστος, ἀποβυσθεῖσα ἴσως ποτὲ ὑπ' ἐχθρικῆς χειρός, εἰ καὶ ἀνέθετό ποτε Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας μηχανικῶ ἴνι ἐκ Χαλκίδος, τῷ Κράτητι, τὴν ἐξ ὑπαρχῆς διόρυξιν ταύτης τῆς σύριγγος, ὅπερ σχέδιον ἔμεινεν ἀνεκτέλεστον διὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου. — Ἄλλ' αἱ καταβόθραι τῆς Κωπαΐδος πρόκεινται ἡμῖν παράδειγμα τοῦ συχνοτάτου ἐν Ἑλλάδι φαινομένου, ὅτι δηλαδὴ καὶ ἄλλαι λίμναι καὶ ποταμοὶ εὕρισκουσιν ὑπόγειους διεξόδους διὰ κοιλοτήτων, εὕρισκομένων ἐν τοῖς τιτανωτοῖς στρώμασι, καὶ παρατείνουσι μάλιστα τὸν ἀφανῆ ῥοῦν αὐτῶν ἐπ' ἀρκετὴν ἔκτασιν, πρὶν ἢ ἀναβλύσωσι πάλιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν.

τῆς γῆς. Οὕτως ἐν Ἀρκαδίᾳ ἰδίως, τῇ κεντρικῇ χώρᾳ τῆς Πελοποννήσου, τῇ ἀποτελούσῃ οἶονεὶ ἀμφίβληστρον κοιλάδων ἐντελῶς ἀποκεκλεισμένων, ἀφ' ὧν τὸ ὕδωρ μόνον διὰ τῶν ὀρέων ὑπογείως δύναται ἐκρέειν, — εὐρίσκομεν διάφορα ἀξιοσημεῖωτα παραδείγματα ὑπογείου συγκοινωνίας ὑδάτων κατὰ τὸν Ἀλφειὸν, τὸν Ἐρασῖνον καὶ τὸν Λάδωνα, ἐν οἷς ὑπῆρχον τοιαῦτα κοιλώματα, βέρεθρα καὶ παρὰ τοῖς Ἀρκάσι ζέρεθρα καλούμενα, ἄλλοτε μὲν τυφλά ὄντα κατ' ἀρχὰς καὶ μὴ ἔχοντα ἔκρυσιν καὶ μεταγενεστέρως εὐρόντα τοιαύτην, ἄλλοτε δὲ τὰνάπαλιν κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνοικτὰ ὄντα, μετὰ δὲ ταῦτα συμπεσόντα ἐκ σεισμοῦ. Καὶ περὶ τὸν Εὐρώταν ταῦτά. Ὁ Ἐρατοσθένης (παρὰ Στράβωνι Η', 8, 4) λέγει ἄλλως πως περὶ τῶν αὐτῶν φαινομένων ὅτι περὶ Φενεδὸν ὁ Ἀνίας καλούμενος ποταμὸς λιμνάζει τὰ πρὸς τῆς πόλεως, καταδύεται δ' εἰς τινὰς ἰσθμούς, οἱ καλοῦνται ζέρεθρα· τούτων δ' ἐμφραχθέντων, ἔσθ' ὅτε ὑπεκχεῖται τὸ ὕδωρ εἰς τὰ πεδία· πάλιν δ' ἀναστομουμένων, ἄθρουν ἐκ τῶν πεδίων ἐκπεσόν, εἰς τὸν Λάδωνα καὶ τὸν Ἀλφειὸν ἐμβάλλει, ὥστε καὶ τῆς Ὀλυμπίας ποτὲ κλυσθῆναι τὴν γῆν, τὴν δὲ λίμνην συσταλῆναι· ὁ δὲ περὶ τὴν Στύμφαλον ῥέων Ἐρασῖνος, ὑποδύς εἰς τὸ ὄρος, ἐν τῇ Ἀργείᾳ πάλιν ἀνεφάνη· διὸ δὴ καὶ ὁ Ἰφικράτης, πολιορκῶν τὴν Στύμφαλον καὶ μηδὲν περαίνων, ἐπεχείρησε τὴν κατάδυσιν ἀποφράξαι, σπόγγους πορισάμενος πολλούς». Αὕτη ἡ στασιμότης τῶν ὑδάτων καὶ ὁ σχηματισμὸς λιμνῶν καὶ ἐλῶν ἐπέφερον εἰς τὴν Ἑλλάδα πολλὰ καὶ βλαβερά ἀποτελέσματα, ἀλληγορικῶς ἀπεικονιζόμενα ἐν διαφόροις μυθικαῖς παραδόσεσιν, οἷα πρὸ πάντων ἡ ἐν Πυθοῖ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος τόξευσις τοῦ ἐμφωλεύοντος ἰοβόλου δράκοντος, πολὺ πιθανῶς παριστῶσα τὴν διὰ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου ἀποξήρανσιν τῶν ὑπαρχόντων ἐκεῖ ἐλῶν καὶ νοσηρῶν ἀναθυμιάσεων. Ἄλλο δὲ πάλιν ἀντίθετόν πως φαινόμενον ἐν Ἑλλάδι ἦν ἡ σπάνις πηγαίων ὑδάτων καὶ μεγάλων καὶ ἀενάων ποταμῶν· διότι ἐν Ἑλλάδι αἱ βροχαὶ κατὰ μὲν τοὺς φθινοπωρινοὺς καὶ χειμερινοὺς μῆνας καταπίπτουσι συχναὶ καὶ ῥαγδαῖαι, ὀλίγαι δὲ ἢ οὐδαμῶς τὸ θέρος, καὶ διότι ὁ γυμνὸς τιτανίτης τῶν πολυαριθμῶν ὀρέων οὐτ' ἐκμυζᾷ τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν, οὔτε διατηρεῖ

ικμάδα, ὥστε ἡ βροχὴ ἀπορρέει πάλιν ἐξ αὐτῶν ἐπίσης ταχέως, ὡς καὶ καταπίπτει ῥαγδαία καὶ ὀρμητικὴ ἐκ τῆς ἀτμοσφαίρας. Οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ποταμῶν τῆς Ἑλλάδος ἦσαν καὶ εἰσὶν ἔτι ὀρμητικοὶ χειμάρροι κατὰ τὸ ἔαρ, ξηραίνονται δὲ πρὸ τοῦ τέλους ἤδη αὐτοῦ· περιέργον δὲ καὶ τὸ παρατηρούμενον τοῦτο ὅτι μόνη σχεδὸν ἐκ τῶν ἄλλων γλωσσῶν ἡ ἑλληνικὴ ἔχει καὶ εἰδικὴν λέξιν, κατάλληλον πρὸς τὸ ἰδιάζον τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, σημαίνουσαν δὲ τὸ τοιοῦτον εἶδος τῶν ὀρμητικῶν οἶονεὶ χειμερινῶν ρευμάτων, ὡς ἰδιάζον καὶ ἀποκλειστικὸν φαινόμενον τῆς ἑλληνικῆς χώρας. Διὰ τὴν τοιαύτην σπάνιν πηγῶν καὶ ποταμῶν ἀενάων εὐκόλως ἐπήρχετο καὶ ἔλλειψις ποτίμου ὕδατος κατὰ τὰ θερμὰ θέρη, καὶ αὕτη ἡ ἀνυδρία παρεστάθη συμβολικῶς καὶ ἐν πολυαρίθμοις μύθοις καὶ θρησκευτικαῖς τελεταῖς καὶ λατρείαις ἐπιχωρίοις. Οὕτω τὸ καὶ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἤδη καλούμενον πολυδίψιον Ἄργος ἔπασχε τοιαύτην ἀνυδρίαν, καὶ ἡ παράδοσις ἀνέφερεν ὅτι ὁ Ποσειδῶν ἀφείλε ποτὲ ἅπαν τὸ ὕδωρ ταύτης τῆς χώρας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ αὐτὴ γῆ τοῦ Ἄργους καλεῖται διψία χθών παρ' Εὐριπίδῃ καὶ ἀνυδρος παρ' Ἡσιόδῳ, καὶ ἀσώδης χέρσος παρ' Αἰσχύλῳ ὡς ξηρὰ καὶ ἀμμώδης, καὶ ὑπὸ Πausανίου λέγεται ὅτι τοῦ θέρους τὰ ρεύματα τῶν Ἀργείων εἰσὶν αὖα πλὴν τῶν ἐν Λέρνῃ. Ἐκ τούτων πάντων ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ ἡ ὀμηρικὴ ἔκφρασις πολυδίψιον Ἄργος κακῶς ἠρμηνεύθη πολυπόθητον Ἄργος διὰ τὸν δῆθεν πολὺν παρελθόντα χρόνον ἀπουσίας ἀπ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἔνεκα τούτου πόθον αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

ΚΛΙΜΑ ΚΑΙ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΧΩΡΑΣ.

§ 1. Καὶ τοιοῦτος μὲν ἦν ὁ γεωλογικὸς καὶ φυσικὸς σχηματισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους· ὅθεν εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τοῦτο ἡ φύσις προσηνέχθη πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ζηλότυπος καὶ δυσμενῆς μητριᾶ, καταστήσασα τὴν ἑλληνικὴν χώραν ποῦ μὲν ὄρεινὴν καὶ πετρώδη, καὶ ἐπομένως ἰσχνὴν, λυπρόγεων καὶ ἄγονον, ποῦ δὲ ἐλώδη καὶ ἐν γένει ἐστερημένην τακτικῆς ἀρδεύσεως καὶ ποτίμων ἢ ἄλλως χρησίμων ὑδάτων, μὴ ἐπιτρέπουσα συνεχῆ κατὰ τόπον καὶ χρόνον καλλιέργειαν καὶ προαγωγὴν πάντων τῶν φυσικῶν προϊόντων τῶν ἀναγκαίων πρὸς συντήρησιν καὶ εὐζωίαν τῶν κατοίκων. Ἄλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ φυσικὴ ἔλλειψις τῆς χώρας ἐμπεριεῖχε καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα καὶ τὴν διηνεκῆ τροφήν πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· διότι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἔνεκα τούτου ἦσαν ἠναγκασμένοι ὑποβάλλειν ἑαυτοὺς εἰς συνεχῆ καὶ τακτικὴν ἐργασίαν καὶ εἰς συντόνους καὶ ἀτρύτους πόνους πρὸς συντήρησιν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως καὶ πρὸς βελτίωσιν τῆς πρωτογόνου καὶ στοιχειώδους διαίτης αὐτῶν, καὶ τοῦτο ἦν μία τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν, αἵτινες ἀνέπτυξαν τὴν φυσικὴν εὐφυΐαν καὶ ἀγχίνοιαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ἀνέδειξαν αὐτὸ δραστηριώτερον καὶ ἐφευρετικώτερον καὶ βιομηχανικώτερον τῶν ἄλλων ἐθνῶν, προήγαγον τέχνας, τὰς τε βιομηχανικὰς καὶ βαναύσους πρὸς θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τοῦ

καθ' ἐκάστην βίου, καὶ τὰς ἐλευθερίους ἢ ὠραίας πρὸς καλλω-
πισμὸν καὶ φαίδρυνσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ εὐγενεστέρου πνευματικοῦ
βίου, διέπλασαν καὶ ἐτελειοποίησαν ἐπιστήμας καὶ φιλοσοφίαν.
Ἡ πενία καὶ ἄλλως πάντως κατεργάζεται τέχνας, ἀλλ' ἡ λυ-
πρότης καὶ πενία τοῦ ἐδάφους καθίστησιν ἐφευρετικώτατον καὶ δραστη-
ριώτατον καὶ τὸν νωθρότατον νοῦν, ἐν ᾧ ἐκ τοῦναντίου ἡ παχύγεως
καὶ ἀπόνως σχεδὸν ἐπιδαψιλεύουσα τάγαθὰ τοῖς ἐνοικοῦσιν αὐτὴν
χώρα ἀμβλύνει καὶ ἀποκοιμίζει καὶ τὴν συντονωτάτην δραστηρι-
ότητα καὶ τὴν λεπτοτάτην ἀγγίνοϊαν καὶ εὐφυΐαν. Διὸ οἱ Ἕλληνες
οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κάτοικοι πετρῶν καὶ βράχων καὶ
ὄρεων ὄντες ἐξ ἀνάγκης κατεγίνοντο περὶ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν
ἄλλην βιωτικὴν σύνεσιν, ἢ ἐπεδίδοντο εἰς τὸν δημόσιον βίον καὶ
τὰ τῆς πολιτείας, ὅπως διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ βεβαιώσεως τῆς
εὐνομίας, προόδου καὶ δυνάμεως καὶ δόξης αὐτῆς, συνευδαιμονήσωσι
καὶ αὐτοὶ καὶ μεγαλυνθῶσι μετ' αὐτῆς, καὶ ἠδύναντο πάντες
λέγειν περὶ ἑαυτῶν τὸ περὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἰδίως λεγόμενον ὅτι
«πάτριόν ἐστιν ἡμῖν ἐκ τῶν πόνων τὰς ἀρετὰς κτᾶσθαι», καὶ
πρὸς τούτοις ὤφειλον ὑπομιμνήσκεισθαι ὅτι «οὐ δίκαιον, ἂ τῇ ἀπορίᾳ
ἐκτῆθη, τῇ περιουσίᾳ ἀπολέσθαι». Ἐν Ἑλλάδι ἔτι πρὸ πάσης
ἄλλης χώρας ἠδύνατο ἐπιναηθῆναι καὶ ριζωθῆναι βαθέως καὶ παρὰ
πᾶσι τὸ χρυσοῦν γνωμικὸν «ὁ πόνος εὐκλείας πατὴρ ἔφυ».

§ 2. Ἀλλὰ τὰ προμνησθέντα περὶ τῆς γεωλογικῆς μορφώ-
σεως τῆς Ἑλλάδος οὐδαμῶς ἰσχύουσι καὶ περὶ τοῦ κλίματος
αὐτῆς· διότι τὸ κλίμα καὶ ἡ ἀλλοία ἐξωτερικὴ καὶ σχετικὴ θέσις
τῆς ἑλληνικῆς χώρας εἶχον σπάνια, μοναδικὰ καὶ ἀνεκτίμητα
προτερήματα, ἃ δικαίως νομίζονται τὸ ἀντίβροπον τρόπον τινὰ
τῆς γεωλογικῆς καὶ φυσικῆς πενίας τῆς χώρας. Πρὸς τὸν ἡμέ-
τερον σκοπὸν, τὴν ὅσον ἔνεστι λεπτομερεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν
γνώσιν τῶν ἠθῶν, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ, οὕτως εἰπεῖν, οἰκιακοῦ
βίου τῶν κατοίκων τῆς ἑλληνικῆς χώρας, ὡς ὑπ' ἄλλην ἔποψιν
πρὸς τὴν γνώσιν τῆς φιλολογικῆς παραγωγικότητος τῶν διαφόρων
ἑλληνικῶν φύλων καὶ χωρῶν, διαφέρει ἡμῖν οὐχὶ ἡ πλήρης ἐξέ-
τασις καὶ λεπτομερὴς περιγραφή τῆς κατὰ μέρη γεωλογικῆς
συνθέσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς γεωγραφικῆς ποικιλίας καὶ διαδοχῆς

ὄρεινῶν χωρῶν, παραλιῶν, κοιλάδων, πεδιάδων καὶ νήσων, ἃς ἐν ἀφθόνῳ ποικιλίᾳ παρέχει ἡμῖν τὸ ἐλληνικὸν ἔδαφος, ἀλλὰ τοῦναντίον καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ περὶ τοῦ κλίματος καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἀτμοσφαιρας, ἡ περὶ τῶν προϊόντων καὶ τῶν ἄλλων φυσικῶν ιδιοτήτων γενικὴ ἔρευνα. Διότι δυνατόν εἶπεῖν ὅτι πραγματικῶς ἐν τῇ μορφῇ καὶ τῇ φυσιογνωμίᾳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν γένει εὐρίσκεται καὶ συμφωνία τις, ἢ μᾶλλον ἡ πρώτη ἀφορμὴ πρὸς τὸν ἀκραιφνῆ ἐλληνισμόν τῆς κανονικότητος καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτήρος τὸν ἐν τοῖς τεχνουργήμασι τῶν πάλαι δαιμονίων κατοίκων αὐτῆς θαυμαζόμενον, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀλλαγῶς ἐπιχωριάζοντα καὶ ἀμίμητον. Πολλαχῶς καὶ κατὰ κόρον μάλιστα ἐπηνέθη ἡ ἀρίστη σύγκρασις, ἡ ἔγκαιρος καὶ κατάλληλος διαδοχὴ καὶ ἡ κανονικὴ διαρκεία τῶν διαφόρων ὥρῶν τοῦ ἔτους. Ὁ Ἡρόδοτος ἐν γένει μὲν περὶ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης λέγει ὅτι «ἡ Ἑλλάς τὰς ὥρας πολλόν τι κάλλιστα κεκραμένας ἔλαχε», ἰδίως δὲ περὶ τῶν Ἰώνων ὅτι «οἱ Ἴωνες οὗτοι τοῦ μὲν οὐρανοῦ καὶ τῶν ὡρέων ἐν τῷ καλλίστῳ ἐτύγγανον ἰδρυσάμενοι πόλις πάντων ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν». Ὅπερ δὲ ὁ Ἀριστείδης (Παναθ. σ. 100) λέγει ἰδίως περὶ τῆς Ἀττικῆς ὅτι τὸ κλίμα αὐτῆς ἀπεμάκρυνε πᾶν εἶ τι βλαβερόν, καὶ μετεῖχε παντός ἀγαθοῦ, τῆς τοῦ ἀέρος συγκράσεως μεταξύ καύσωνος καὶ ψύχους οἶονεὶ ταλαντευομένης, — δύναται ῥηθῆναι ἐν γένει περὶ συμπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας χώρας, ὧν μεταξύ κεῖται. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν δύνανται ἐφαρμοσθῆναι γενικῶς ἐπὶ Ἑλλάδος καὶ τὰ ὑπὸ Πλάτωνος καὶ Εὐριπίδου περὶ Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς λεγόμενα· καὶ ὁ μὲν Πλάτων (ἐν Τιμαίῳ σ. 24. C. D.) λέγει ὅτι ἡ σοφία τῆς Θεοῦ, τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς, ἐξελέξατο ὡς ἐνδιαίτημα τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτῆς λαοῦ τόπον, «τὴν εὐκрасίαν τῶν ὡρῶν ἐν αὐτῷ κατιδοῦσα, ὅτι φρονιμωτάτους ἀνδρας οἴσοι· ἅτ' οὖν φιλοπόλεμός τε καὶ φιλόσοφος Θεός οὔσα, τὸν προσφερεστάτους αὐτῇ μέλλοντα οἴσειν τόπον ἀνδρας, τοῦτον ἐκλεξαμένη, πρῶτον κατώκισεν»· τὸ δὲ ὠραιότατον ἀπόσπασμα τοῦ Εὐριπίδου τίθησιν εἰς τὸ στόμα τῶν Ἀθηναίων, «οὐρανὸν ὑπὲρ γῆς ἔχομεν εὖ συγκεκραμένον, ἴν' οὐτ' ἀγαν πῦρ οὔτε χεῖμα συμπιτνεῖ· ἀ δ' Ἑλλάς Ἀσία τε

κάλλιστα τρέφει, γῆς τῆςδε δέλεαρ ἔχοντες οὐ θηρεύομεν» (οὕτω διορθοῦνται ὑπὸ τινῶν τὰ τελευτάια «ἀ δ' Ἑλλάς Ἀσία τε τρέφει κάλλιστα τῆς γε δέλεαρ ἔχοντες συνθηρεύομεν»). Αἱ δ' ὀλίγαι ἐξαιρέσεις ταύτης τῆς εὐκрасίας τῶν ὠρῶν καὶ τοῦ κλίματος, αἱ κατὰ τόπους παρατηρούμεναι διαφοραὶ καὶ ἀνωμαλῖαι, ἅς ἀρχαιότεροι καὶ νεώτεροι μαρτυροῦσι καὶ παρετήρησαν, καὶ ὧν τινὰς μέλλομεν περιγράψειν ἐν τοῖς ἔπειτα, οὐδαμῶς ἀναιροῦσι ταύτην τὴν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος ἐκφρασθεῖσαν ἀλήθειαν, οὐδ' ἐξασθενοῦσι τὴν γενικὴν σημασίαν καὶ ἔκτασιν τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ μόνον χρησιμεύουσι πολλάκις πρὸς φυσικὴν ἐξήγησιν τῆς κατὰ τόπους διαφορᾶς τοῦ βίου τῶν διαφόρων φύλων ὡς καὶ τῆς ἄλλης διανοητικῆς μορφώσεως καὶ φιλολογικῆς καὶ τεχνικῆς παραγωγικότητος αὐτῶν.

§ 3. Ἐν γένει δὲ μένει βέβαιον καὶ ἀναμφίλεκτον ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἑλλάδος ἦν καὶ ἔστι διαυγέστερα, καθαρωτέρα, ἐλαφροτέρα καὶ ἐλαστικωτέρα ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ χώρᾳ τοῦ ἡμετέρου ἡμισφαιρίου. Καθαρὸς καὶ γαλήνιος αἶθρ προϋφύλαττε τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπὸ τῆς χαυνώσεως καὶ μαλθακότητος τῶν μεσημβρινῶν καὶ ἀπὸ τοῦ τραχέος καὶ ἀκατεργάστου τῶν βορείων βαρβάρων· ἢ κατὰ Πίνδαρον λαμπροτάτα αἶθρ ἀντανακλᾶται ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ κυανόχρου χρώματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἀρχιπελάγους καὶ τρανῶς ἀπέδειξε παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὅτι ἔχει μεγίστην σημασίαν καὶ εἰσδύει βαθέως εἰς τὴν καρδίαν, ἐὰν ὁ οὐρανὸς ἱλαρῶς προσμειδιᾷ πρὸς τοὺς πρὸς αὐτὸν ἀνατεινομένους ὀφθαλμοὺς ἔθνους τινός. Ἡ ὑπὸ τῶν περιοδικῶν ἀνέμων, τῶν τε ἐτησίων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τακτικῶς καὶ ἀλλεπαλλήλως κατὰ διαφόρους ὥρας τοῦ ἔτους ἐν ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις χρόνοις πνεόντων, αἰείποτε καθαρὰ διατηρουμένη ἀτμόσφαιρα ἀνύψου τὴν καρδίαν τῶν Ἑλλήνων εἰς φαιδρὰ καὶ ἐλεύθερα αἰσθήματα· ἰδίως τὰς νύκτας ὑπάρχει ἐν τῷ ἀέρι αἰθρία καὶ διαύγεια τοιαύτη, ὥστε φαίνεται ὅτι παρέχει πρόσθετον λάμψιν καὶ μέγεθος εἰς τὰ ἄστρα καὶ τὴν σελήνην· τότε αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐὰν ἐξέλειπε τὸ μεσολαβοῦν ἀχανές διάστημα, φαίνονται οἷον εἰ συγγεόμεναι μετὰ τῶν ἀστερισμῶν, οἵτινες ἀποστίλβοντες εἰσὶ κατὰ συστήματα δια-

τεταγμένοι ἐν τοῖς πέρασι τοῦ ὀρίζοντος· ἐν Ἑλλάδι ὁ νυκτερινὸς ἀήρ ἀναψύχει, μὴ συνεπαγόμενος ὅμως καὶ τὴν βλαβερὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἐπήρειαν τὴν παρακολουθοῦσαν τὰς ἀνατολικὰς νύκτας. Ἐκ τούτου καὶ τι θέλγητρον γραφικῆς ἀποχρώσεως τῆς ἀτμοσφαίρας ὑπερύψου τὸ βλέμμα ὑπὲρ τὴν σφαῖραν τοῦ κοινοῦ καὶ ἐξήγειρε τὴν φαντασίαν. Τίς ζῶν καὶ νῦν ἐν Ἑλλάδι ἀγνοεῖ, οἷα τις ἢ ἑμνηρικὴ ροδοδάκτυλος ἠώς; ὁμοίως οὐχὶ μόνον ποιητικῆς φαντασίας πλάσμα, ἀλλὰ καὶ πραγματικοῦ ἐν Ἑλλάδι φαινομένου ἀπεικόνισμα, ἦν καὶ ἔστι τὸ πορφύρεον κῦμα, καὶ ὁ οἶνος καὶ ἰοειδῆς πόντος καὶ ἡ πορφυροειδῆς θάλασσα τοῦ Εὐριπίδου. Μία τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν ταύτης τῆς καθαρότητος καὶ διαυγείας τῆς ἀτμοσφαίρας τῆς Ἑλλάδος ἐστὶν ἡ μεγάλη ἐπικράτησις τοῦ βορρᾶ, ὃς ἢ οὐδαμῶς ἢ ὀλίγους συνεπάγεται ἀτμούς, ἀλλὰ συσσωρεύει τὰ νέφη καὶ συνδιώκει αὐτὰ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς πρὸς τὴν Μεσόγειον. Ὁ δὲ λόγος, δι' ὃν τόσο συχνάκις ἐπικρατεῖ οὗτος ὁ ἀνεμος, ἀναζητητέος ἐν τῇ γεωγραφικῇ διαμορφώσει τοῦ τόπου, ὃς οὐδαμῶς ἀποχωρίζεται, ὡς ἡ Ἰταλία, ἀπὸ τῆς λοιπῆς ἡπείρου διὰ σειρᾶς ἀλπείων ὄρέων ἱκανῆς τὸ ὕψος καὶ δυναμένης προφυλάξαι αὐτὸν ἀπὸ τῶν ψυχρῶν πνευμάτων, ἀλλὰ κεῖται ἀνοικτὸς ὡς μετέωρον ἀλώνιον, κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ παρομοίωσιν τινὸς τῶν νεωτέρων, καθαριστέον καὶ λικνιστέον κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν ὑπὸ τῶν ἀνέμων, οἱ πολλάκις εἰσὶ τόσο σφοδροί, ὥστε οὐδὲν δένδρον δύναται φθάσαι εἰς μέγα ὕψος, ἐν ᾧ τὰ σειριῶντα ἢ κωλυόμενα περὶ τὴν αὔξησιν αὐτῶν δένδρα ρίπτουσι πάντα τοὺς κλάδους αὐτῶν πρὸς μίαν διεύθυνσιν, καὶ αἱ ἀμπελοὶ ἢ τὰ κλήματα καὶ ἄλλοι ἀναρρίχνητικοὶ θάμνοι ἀνέρπουσι καὶ ἀναρρίχωνται κατὰ τοὺς ἀποτόμους τοίχους τῶν βράχων. Ἐν δὲ τοῖς προμνησθεῖσι πλεονεκτητήμασι τοῦ κλίματος καὶ τῆς ἀτμοσφαίρας ἀνεύρισκον ἤδη καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μίαν τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν τῆς ὑπὲρ πάντα τοὺς ὁμόρους λαοὺς ὑπεροχῆς, ἧς δικαίως ἀντεποιοῦντο. Τοιοῦτον παραλληλισμὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἄλλα ἔθνη καὶ ἀναγνώρισιν τῆς ὑπὲρ ἐκεῖνα ὑπεροχῆς τούτων ἐποίησαντο οἱ δύο πρῶτιστοι τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ὁ μὲν Πλάτων (Πολιτ. Δ. σ. 435, E.) λέγει «γελοῖον ἂν εἶη, εἴτις οἴηθείη τὸ θυμοειδές

μὴ ἐκ τῶν ἰδιωτῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐγγεγονέναι, οἳ δὴ καὶ ἔχουσι ταύτην τὴν αἰτίαν (ἦτοι οἳ καὶ λέγονται εἶναι τοιοῦτοι), οἷον οἳ κατὰ τὴν Θράκην τε καὶ Σκυθικὴν καὶ σχεδὸν τι κατὰ τὸν ἄνω τόπον ἢ τὸ φιλομαθές (τὸ λογιστικόν), ὃ δὴ περὶ τὸν παρ' ἡμῖν μάλιστ' ἂν τις αἰτιάσαιτο τόπον· ἢ τὸ φιλοχρήματον, ὃ περὶ τοὺς Φοίνικας εἶναι καὶ τοὺς κατὰ Αἴγυπτον φαίη τις ἂν οὐχ ἥκιστα». Ἐν δὲ τῇ ὑπὸ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὄνομα φερομένη Ἐπινομίδι λέγεται (σ. 987. Δ. Ε.)· «τόδε γε μὴν διανοηθῆναι χρή πάντ' ἄνδρα Ἕλληνα, ὡς τόπον ἔχομεν τὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀρετὴν ἐν τοῖς σχεδὸν ἀριστοῦ· τὸ δ' ἐπαινετὸν αὐτοῦ χρή λέγειν, ὅτι μέσος ἂν εἴη χειμῶνων τε καὶ τῆς θερινῆς φύσεως... λάβωμεν δέ, ὡς ὃ τι περ ἂν Ἕλληνες βαρβάρων παραλάβωσι κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται». Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. Ζ', 6, 7) μετὰ φυσιολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς βαθυνοίας παρατηρεῖ ὅτι «τὰ μὲν ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τὰ περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ μὲν ἐστὶ πλήρη, διανοίας δὲ ἐνδεέστερα καὶ τέχνης· διόπερ ἐλεύθερα μὲν διατελεῖ μᾶλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἀρχειν οὐ δυνάμενα· τὰ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικὰ μὲν καὶ τεχνικὰ τὴν ψυχὴν, ἄθυμα δὲ· διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ· τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει· καὶ γὰρ ἐνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστι· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἀρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας· τὴν δ' αὐτὴν ἔχει διαφορὰν καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἔθνη πρὸς ἀλληλα· τὰ μὲν γὰρ ἔχει τὴν φύσιν μονόκωλον, τὰ δ' εὖ κέκραται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις ταύτας».

§ 4. Ἄλλο ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς ἑλληνικῆς χώρας διατελεῖ ἢ μεγάλη προσέγγις τῆς θαλάσσης καὶ ἢ πανταχόθεν ὑπὸ τῶν θαλασσίων ὑδάτων περιστοιχίσις αὐτῆς, ἢ παρεῖχεν αὐτῇ ἀνυπολόγιστα πλεονεκτήματα. Ἐν ᾧ τὸ εὐτυχές κλίμα τῆς μεσογαίας συνεπήγετο τοσαύτας ἠθικὰς συνεπείας καὶ προῆγε καὶ ὑπέθαλπε πᾶν προϊόν, εἰς οὗτινος τὴν καλλιέργειαν καὶ ἐπίδοσιν ἦν προσφυῆς ἐκάστη χώρα τῆς Ἑλλάδος, ἢ θάλασσα ἢ περικλύζουσα μέγιστον μέρος τῆς περιφερείας αὐτῆς καὶ σχηματίζουσα

δυσανάλογον τῷ ὄντι ὡς πρὸς τὰς ἄλλας διαστάσεις τῆς χώρας καὶ ἐκπληκτικὴν ἔκτασιν παραλίων, ἢ ἐντέμνουσα ἐν τῷ φυσικῷ κρασπέδῳ τῆς ἑλληνικῆς κυματοκλύστου χλαμύδος ἀπείρους καὶ βαθείας ἐντομὰς πολυβαθῶν καὶ εὐόρμων λιμένων καὶ ἄλλων ἀσφαλῶν καὶ ἀγχιβαθῶν ὄρμων, — ἢ θάλασσα, λέγομεν, προὔκαλει τοὺς κατοίκους τῆς χώρας εἰς μεμακρυσμένας θαλασσοπορίας καὶ παντοίας ὑπερθαλασσίους ἐπιχειρήσεις ἐμπορίας, ἐποικισμῶν, ἐκστρατειῶν, καὶ παρέιχεν εὐχερῆ καὶ ἀσφαλῆ ἔξοδον τῶν προϊόντων τῆς φύσεως καὶ τῶν εὐγενῶν ἔργων τῆς βιομηχανίας αὐτῆς, ἐπίσης δὲ καὶ εὐπορον εἰσαγωγὴν τοῦ ἀναγκαίου σίτου καὶ ἄλλων ξενικῶν φυσικῶν προϊόντων ἐκ τῶν κατὰ χώρας ἀναγκαίων. — Ἐπειδὴ δὲ ἡ γειτονία τῆς θαλάσσης εἶχε πάντοτε μεγάλην εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὡς ἔσχε καὶ ἔχει ἐπὶ τοῦ τῶν ἀπογόνων ἐκείνων, οὗς ἄλλως τε καὶ ἔθνος ναυτῶν ἀπεκάλεσαν οἱ νῦν ἑσπέριοι Εὐρωπαϊοί, διὰ τοῦτο ἐξεταστέον ἐνταῦθα λεπτομερέστερον πως καὶ τὴν φύσιν τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν ἀπαντώσας περὶ τούτου μαρτυρίας καὶ σκέψεις. Ὅσον δυσχερῆς ἦν ἡ διὰ ξηρᾶς μετάβασις καὶ μετακομιδὴ πραγμάτων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν ἔνεκα τῶν ὀρέων ἀπομόνωσιν ἀπ' ἀλλήλων ἐκάστου τμήματος τῆς ἑλληνικῆς χώρας, τόσον εὐκόλος ἦν ἡ ἐκ θαλάσσης συγκοινωνία μεταξὺ τῶν διαφόρων χωρῶν ἔνεκα τῆς προμνησθείσης μεγάλης ἐκτάσεως τῆς παραλίας καὶ τοῦ εὐπροσίτου τοῖς πανταχόθεν προσπλέουσι παντὸς σχεδὸν τῆς ἀκτῆς αὐτῆς σημείου. Αἱ εἰσοχαὶ καὶ ἐξοχαὶ τῆς γραμμῆς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων πρὸς οὐδὲν ἄλλο δύνανται παραβληθῆναι ὡς πρὸς τὴν σημαντικὴν καὶ θαυμαστὴν πληθὺν αὐτῶν, ἢ πρὸς τὰ πολυειδῆ ὑψώματα καὶ κοιλώματα τὰ χαρακτηρίζοντα πανταχοῦ τὴν μεσόγειον ἐπιφάνειαν αὐτῆς. Κατὰ τὰς κρίσεις μάλιστα τῶν ἀρχαίων εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς προσκειμένης θαλάσσης ὀφείλεται καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἢ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Ὁ μὲν Πλίνιος λέγει περὶ τῆς Πελοποννήσου, ὅτι σύμπασα ἐξαίρεται εἰς ὄρη, οἶονεὶ ζυγοστατούσης τῆς φύσεως τὰς τῶν θαλασσῶν ἐπι-

δρομάς *) διό και ὁ Στράβων καλεῖ αὐτὴν σχεδόν τι καὶ ἀκρόπολιν πάσης τῆς Ἑλλάδος, αὐτῆς τῆς θέσεως τῶν τόπων ὑπογραφούσης τὴν ἡγεμονίαν ταύτην, ἐπειδὴ ἦν διαπεποικιλμένη κόλποις τε καὶ ἀκραις πολλαῖς καὶ χερρόνησοις μεγάλαις· διό και ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τὸ σχῆμα τῆς Πελοποννήσου πρὸ πάντων ἔνεκα τῶν τριῶν μεσημβρινῶν κόλπων αὐτῆς παρεβάλλετο πρὸς φύλλον πλατάνου, καὶ «ἔστιν ἡ Πελοπόννησος ἔοικυῖα φύλλῳ πλατάνου τὸ σχῆμα», λέγει ὁ Στράβων. Αἰ δὲ περὶ Εὐρώπης παρατηρήσεις τοῦ αὐτοῦ Στράβωνος περὶ τῆς μεγάλης ὑπεροχῆς αὐτῆς ὡς πρὸς τὰς εἰσοχὰς τῆς παραλίας καὶ τὴν βαθεῖαν ἐντὸς τῆς χώρας εἰσχώρησιν τῶν θαλασσίων ὑδάτων, ἔνθα λέγει ὅτι «ἡ Εὐρώπη πολυσχημονεστάτη πασῶν ἐστίν», ἐφαρμόζονται ἀκριβέστερον ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἢ ἐπὶ πάσης ἄλλης χώρας, εἰ καὶ οὐδαμῶς ἀναφέρει ἐκεῖ ῥητῶς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος. Ἦδυνάμεθα μάλιστα ἀντιγράψαι ἀπλῶς, ἐφαρμόζοντες ἀκριβέστερον ἐπὶ Ἑλλάδος, τὸ ὑπὸ τοῦ Τακίτου περὶ τῆς Βρεταννίας λεγόμενον «ὅτι οὐδαμοῦ ἢ θάλασσα καταλαμβάνει εὐρύτερον χῶρον, οὐδὲ περιορίζεται μέχρι τῆς ἀκτῆς, ἀλλ' εἰσρέει ἔνδον τῆς χώρας καὶ περιβάλλει αὐτὴν καὶ παρενεῖρεται καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀκρωρείαις καὶ τοῖς ὄρεσιν» **). — Ἐκτὸς δὲ τῆς Πελοποννήσου ὁ Παγασητικὸς κόλπος πρὸς τὰ ἀνατολικά μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Ἀμβραχικὸς πρὸς τὰ δυτικά μετὰ τῶν στενῶν εἰσπλῶν καὶ τῆς οὐκ εὐκαταφρονήτου ἐκτάσεως αὐτῶν ἰσοδυναμοῦσι μεσογείοις λίμναις· καὶ ὁ μὲν Ξενοφῶν μετ' ἐπαίνων ἀναφέρει ὅτι διττὴ θάλασσα περικλύζει τηλικούτον μέρος τῆς Ἀττικῆς, ὁ δ' Ἔφορος ὅτι τριττὴ θάλασσα καθιστᾷ τὴν Βοιωτίαν προσιτὴν καὶ ἐκ δυσμῶν καὶ ἐκ βορρᾶ καὶ ἐκ νότου, ὁ δ' Εὐριπὸς τῆς Εὐβοίας παρέχει τῇ ἀκτοπλοῖᾳ μακρὰν ἔκτασιν αἰ-

*) *Universa autem (Peloponnesus) velut pensante aequorum incursus natura, in montes extollitur.* (Φ. Γ. Δ', 6).

***) „Nusquam latius dominari mare... nec litore tenus accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et jugis etiam ac montibus inseri velut in suo“ (Ἀγρικ. 10).

γιαλῶν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ. Οἱ ἀξιολογώτατοι τῶν ἐλληνικῶν κόλπων, ὁ Κορινθιακὸς καὶ ὁ Σαρωνικὸς, προσκλύζουσι τὰς βορείους καὶ βορειανατολικὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου, καὶ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦ στενοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τούτου τοῦ ἰσθμοῦ, κρινομένου ἐμποδίου τῆς θαλασσίας συγκοινωνίας, ὡς καὶ ἐπὶ ἄλλων τινῶν ἰσθμῶν τῆς ἐλληνικῆς γῆς, ὑπερενεωλκοῦντο τὰ μικρότερα τῶν πλοίων εἰς τὴν ἀντιπέραν θάλασσαν διὰ τοῦ καλουμένου διόλκου.

§ 5. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ὅτι οὐδὲν μέρος τῆς ἰδίως Ἑλλάδος ὑπῆρχεν, ὅπερ ἠδύνατό τις εὐρεῖν κείμενον ἐκτὸς τῆς παραλίας καὶ τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῆς θαλάσσης· μόνοι οἱ Ἀρκάδες ἦσαν τὸ μέγα τμήμα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους τὸ μὴ ἔχον παντάπασι λιμένα· τούτοις προσθετέον καὶ τὴν Δωρικὴν τετράπολιν καὶ τοὺς ὄρεινους κατοίκους τῆς Πίνδου καὶ Ἰουμφορηστοῦ. Ἰόσον δὲ ἐκρίνετο ἀχώριστον παρεπόμενον πάσης ἐλληνικῆς χώρας ἡ θάλασσα καὶ οἱ ἐν αὐτῇ λιμένες καὶ ἐπίνεια, ὥστε ὁ Περίπλους τοῦ Σκύλακος, ὃς καταλέγει πᾶν τμήμα τῆς ἐλληνικῆς χώρας ὡς συγκοινωνοῦν τῇ παραλίᾳ, νομίζει ὅτι ὀφείλει ἀναφέρειν καὶ τῆς Ἀρκαδίας παραλίαν, τὴν περὶ τὸ Ἡλειακὸν Λέπραιον, δώδεκα μιλίων τὴν ἔκτασιν· ἀλλὰ βεβαίως ἡ παραλία αὕτη ἀναφέρεται ὡς ἀρκαδικὴ διὰ τὸν εὐλογοφανῆ λόγον ὅτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τὸ Λέπραιον, ἀπεσπασμένον ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἡλείων, ἦν συνδεδεμένον συμμαχίᾳ μετὰ τῶν Ἀρκάδων. — Ὁ Κικέρων μετ' ἐμφάσεως ἀναφέρει καὶ τὸ γενικῶς ἐκ τῆς θαλάσσης εὐπρόσιτον τῶν ἐλληνίδων πόλεων καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος συνεπείας ταύτης τῆς περιστάσεως. «Ὅπερ εἶπον (λέγει) περὶ Κορίνθου, ἀγνοῶ εἰ δυνατόν εἰπεῖν ἀληθέστατα περὶ συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Διότι καὶ αὕτη ἡ Πελοπόννησος σχεδὸν ἅπασα ἐστὶν ἐν τῇ θαλάσσῃ· οὐδ' ὑπάρχουσι τινες τῶν Πελοποννησίων ἐκτὸς τῶν Φλιασίων, ὧν ἡ χώρα οὐ παράκειται τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐκτὸς δὲ τῆς Πελοποννήσου μόνοι οἱ Αἰνιᾶνες καὶ Δωριεῖς καὶ Δόλοπες ἀπέχουσι τῆς θαλάσσης. Τί δὲ εἶπω περὶ τῶν νήσων τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες περιεζωσμένοι ὑπὸ τῶν κυμάτων ἐπιπλέουσι σχεδὸν καὶ αὐταὶ μετὰ τῶν θεσμῶν καὶ ἡθῶν

τῶν πολιτειῶν; Καὶ ταῦτα μὲν, ὡς προεῖπον, εἰσὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐκ δὲ τῶν ἀποικιῶν τίς ὤκισθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐν Ἀσίᾳ, Θράκη, Ἰταλία, Σικελία, Λιβύη, μόνῃ μιᾶς τῆς Μαγνησίας ἐξαιρουμένης, μὴ προσκλυζομένη ὑπὸ τοῦ θαλασσίου κύματος; Οὕτως ἐν ταῖς χώραις τῶν βαρβάρων φαίνεται ὡς τι παρυφασμένον κράσπεδον ἢ παραλία τῆς Ἑλλάδος*). — Τῷ ὄντι ἢ ἰδίως Ἑλλάς ἀπετέλει κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μικρὸν μόνον τμήμα τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ κόσμου· διότι ὑπῆρχον πολυ-ἀριθμοὶ νῆσοι καὶ ἔτι πολυαριθμότεραι ἀποικίαι ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡπείρων, πᾶσαι αὐταὶ ὡς ἀνεξάρτητοι, ξένοι καὶ οἰοεὶ ἐπήλυδες, κείμεναι ἐν διαφόροις ἐπικαίροις τόποις τῆς παραλίας παρὰ τὸν Εὐξείνιον Πόνιον, τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, τὴν Μεσόγειον θάλασσαν καὶ τὸν Ἀδριατικὸν κόλπον καὶ ἀφεστηκυῖαι ἀλλήλων κατὰ τὴν μεγίστην σχεδὸν αὐτῶν ἀπόστασιν τοσοῦτον, ὅσον τὸ ἀπὸ Τραπεζούντος μέχρι Μασσαλίας διάστημα. Τὸ ὄνομα Ἑλλάς περιελάμβανε πᾶσας ταύτας τὰς διαφόρους πόλεις καὶ τὰς περιφερείας αὐτῶν, αἱ οὐδεμίαν συνάφειαν πρὸς ἀλλήλας εἶχον· πᾶσαι αὐταὶ ἐσεμνύοντο ἐπὶ τῇ καταγωγῇ, τῷ ὀνόματι, τῇ θρησκείᾳ καὶ τοῖς μυθικοῖς προγόνοις τῶν Ἑλλήνων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μόνῃ μετ' ἀλλήλων συγκοινωνία αὐτῶν διενηργεῖτο διὰ θαλάσσης; διὰ τοῦτο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα ἀποκλειστικῶς ἦν καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἡ θάλασσα σπουδαία, ὡς ἡ μόνῃ δίοδος πρὸς τε τὴν μεταβίβασιν ἰδεῶν καὶ βελτιώσεων, καὶ πρὸς διατήρησιν κοινῶνικῶν, πολιτικῶν, θρησκευτικῶν καὶ φιλολογικῶν συμπαθειῶν πρὸς πάντα ταῦτα τὰ ἐξωτικά μέλη τῆς ἑλληνικῆς ομάδος.

§ 6. Ἄλλ' ἡ τόσον κατάλληλος πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ καθ'

*) Quod de Corintho dixi, id haud scio an liceat de cuncta Graecia verissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus fere tota in mari est; nec praeter Phliuntios ulli sunt, quorum agri non contingant mare, et extra Peloponnesum Aenianes et Doros et Dolopes soli absunt ab mari. Quid dicam insulas Graeciae, quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civitatum institutis et moribus? Atque haec quidem, ut supra dixi, veteris sunt Graeciae. Coloniarum vero quae est deducta a Graecis in Asiam, Thraciam, Italiam, Siciliam, Africam, praeter unam Magnesium, quam unda non alluat? Ita barbarorum agris quasi adtexta quaedam videtur ora esse Graeciae (de Rep. II. 2-2).

ἐκάστην βίου καὶ τὴν ὕλικὴν εὐδαιμονίαν γειτονία τῆς θαλάσσης φέγεται ὑπὸ Πλάτωνος καὶ ἄλλων φιλοσόφων νομοθέται καὶ φιλόσοφοι συνησθάνοντο βαθέως τὴν μεταξὺ μεσογείου καὶ παραθαλασίου πόλεως διαφορὰν καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἀνεύρισκον ἀπλότητα καὶ ὁμοιομορφίαν βίου καὶ διαίτης, φιλόστοργον καὶ τρυφερὰν προσήλωσιν εἰς τὰ ἀρχαῖα ἥθη καὶ ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἥθη, λίαν ἰσχυρὰν ἀποκλειστικὴν συμπάθειαν καὶ στενὸν θέατρον πραγμάτων καὶ ἰδεῶν, — ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ μεταβολὴν καὶ νεωτερισμὸν αἰσθημάτων, αὐξάνουσαν φαντασίαν, ἀνοχὴν καὶ ἔγκαιρον προτίμησιν ἐξωτερικῶν καὶ ἀλλοδαπῶν ἠθῶν, μείζονα δραστηριότητα καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἰδιώτου καὶ ἀνάλογον τούτων εὐμεταβλησίαν καταστάσεως. Αὕτη δὲ ἡ διαφορὰ σαφῶς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πολλῶν συγκρίσεων, αἱ ἐγίνοντο μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων τοῦ Περικλέους καὶ τῶν τῆς προγενεστέρης ἐποχῆς μέχρι τοῦ Σόλωνος Ἀθηναίων. Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐνδιατρίβουσιν ἀμφότεροι ἐν τούτῳ μετ' ἐμφάσεως, καὶ ἰδίως ὁ πρῶτος, οὗ ἡ μεγαλοφυΐα συνέλαβε τὸ εὐρὺ σχέδιον τοῦ διαγράψαι τὴν ὅλην πρόσοδον τῆς ἀτομικῆς διανοίας καὶ τῶν ἀτομικῶν αἰσθημάτων ἐν τῇ ἰδανικῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ καὶ τοῦ στερεῶσαι αὐτὴν ἐν τῇ ἀσκήσει, — οὗτος, λέγομεν, κρίνει τὴν μετὰ τῆς θαλάσσης συγκοινωνίαν, ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν ὑπερβαίνῃ καὶ τὰ στενότατα ὅρια, φθοροποιᾶν διὰ τὸ τελεσφόρον καὶ διαρκές οἰαςδ' ἥποτε συνετῆς παιδείας καὶ ἀνατροφῆς. Ἰδοὺ τί περὶ τοιαύτης ἐπιθαλαττιοῦ πόλεως λέγει ὁ Πλάτων (Νομ. Δ', σ. 704 Δ. κ. ε.) κεί μὲν ἐπιθαλαττία τε ἐμέλλεν εἶναι (ἡ πόλις) καὶ εὐλίμενος καὶ μὴ πάμφορος ἀλλ' ἐπίδοις πολλῶν, μεγάλου τινὸς ἔδει σωτήρος τε αὐτῇ καὶ νομοθετῶν θεῶν τινῶν, εἰ μὴ πολλὰ τε ἐμέλλεν ἥθη καὶ ποικίλα καὶ φαῦλα ἔξειν τοιαύτη φύσει γενομένη· νῦν δὲ παραμύθιον ἔχει τὸ τῶν ὀγδοήκοντα σταδίων (καθ' ὅσα περίπου ὀφείλει ἀπέχειν τῆς θαλάσσης ἢ πόλις) ἐγγύτερον μέντοι τοῦ ὄροντος κεῖται τῆς θαλάσσης, σχεδὸν ὅσον εὐλιμενωτέραν αὐτὴν φῆς εἶναι· ὅμως δὲ ἀγαπητὸν καὶ τοῦτο πρόσκοικος γὰρ θάλαττα χώρα τὸ μὲν παρ' ἐκάστην ἡμέραν ἡδύ, μάλα γε μὴν ὄντως ἀλμυρὸν καὶ πικρὸν γειτόνημα (κατὰ τὸν λυρικὸν Ἀλκμᾶνα). Ἰ.μ.

πορίας γὰρ καὶ χρηματισμοῦ διὰ καπηλείας ἐμπιπλάσα αὐτήν, ἤθη παλίμβολα καὶ ἀπίστα ταῖς ψυχαῖς ἐντίκτουςα, αὐτήν τε πρὸς αὐτήν τὴν πόλιν ἀπιστον καὶ ἀφίλον ποιεῖ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡσαύτως· παραμύθιον δὲ δὴ πρὸς ταῦτα καὶ τὸ πάμφορος εἶναι κέκτηται· τραχεῖα δὲ οὖσα δῆλον ὡς οὐκ ἂν πολύφορός τε εἴη καὶ πάμφορος ἅμα· τοῦτο γὰρ ἔχουσα, πολλὴν ἐξαγωγὴν ἂν παρεχομένη, νομίσματος ἀργυροῦ καὶ χρυσοῦ πάλιν ἀντεπίμπλατ' ἂν, οὐ μείζον καχόν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, πόλει ἀνθ' ἑνὸς ἐν εὐδέν ἂν γίγνοιτο εἰς γενναίων καὶ δικαίων ἠθῶν κτήσιν». Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θαλάσσης εἰς τὰ ἤθη τῶν κατοίκων παραθαλασσίου πόλεως καὶ τῶν ἄλλων ὠφελειῶν αὐτῆς παραβλητέον καὶ τὸν Ἀριστοτέλην, λέγοντα (Πολιτ. Ζ', 5—6)· «περὶ δὲ τῆς πρὸς τὴν θάλατταν κοινωνίας, πότερον ὠφέλιμος ταῖς εὐνομιμέναις πόλεσιν ἢ βλαβερά, πολλοὶ τυγχάνουσιν ἀμοισβητοῦντες. Τό τε γὰρ ἐπιξενουῖσθαι τινὰς ἐν ἄλλοις τετραμμένους νόμοις, ἀσύμφορον εἶναι φασὶ πρὸς τὴν εὐνομίαν καὶ τὴν πολυανθρωπίαν γίγνεσθαι μὲν γὰρ ἐκ τοῦ χρῆσθαι τῇ θαλάττῃ διαπέμποντας καὶ δεχομένους ἐμπόρων πλῆθος, ὑπεναντίον δ' εἶναι πρὸς τὸ πολιτεύεσθαι καλῶς. Ὅτι μὲν οὖν, εἰ ταῦτα μὴ συμβαίνει, βέλτιον καὶ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρὸς εὐπορίαν τῶν ἀναγκαίων μετέχειν τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν τῆς θαλάττης, οὐκ ἄδῳλον. Καὶ γὰρ πρὸς τὸ ῥᾶον φέρειν τοὺς πολέμους εὐβοηθήτους εἶναι δεῖ κατ' ἀμφοτέρωθεν τοὺς σωθησομένους, καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν· καὶ πρὸς τὸ βλάψαι τοὺς ἐπιτιθεμένους, εἰ μὴ κατ' ἀμφω δυνατόν, ἀλλὰ κατὰ θᾶτερον ὑπάρξει μᾶλλον ἀμφοτέρων μετέχουσιν· ὅσα τ' ἂν μὴ τυγχάνη παρ' αὐτοῖς ὄντα, δεῖξασθαι ταῦτα καὶ τὰ πλεονάζοντα τῶν γιγνομένων ἐκπέμψασθαι τῶν ἀναγκαίων ἐστίν. Αὐτῇ γὰρ ἐμπορικῇ, ἀλλ' οὐ τοῖς ἄλλοις δεῖ εἶναι τὴν πόλιν. Οἱ δὲ παρέχοντες σφᾶς αὐτοὺς πᾶσιν ἀγορὰν προσόδου χάριν ταῦτα πράττουσιν· ἦν δὲ μὴ δεῖ πόλιν τοιαύτης μετέχειν πλεονεξίας, οὐδ' ἐμπόριον δεῖ κέκτησθαι τοιοῦτον. Ἐπεὶ δὲ καὶ νῦν ὁρῶμεν πολλαῖς ὑπάρχειν καὶ χώραις καὶ πόλεσιν ἐπίνεια καὶ λιμένας εὐφυῶς κείμενα πρὸς τὴν πόλιν, ὥστε μήτε τὸ αὐτὸ νέμειν ἄστυ, μήτε πόρρω λίαν, ἀλλὰ κρατεῖσθαι τείχεσι καὶ τι-

ούτοις ἄλλοις ἐρύμασι, φανερόν ὡς, εἰ μὲν ἀγαθόν τι συμβαίνει γίγνεσθαι διὰ τῆς κοινωνίας αὐτῶν, ὑπάρξει τῇ πόλει τοῦτο τὸ ἀγαθόν· εἰ δέ τι βλαβερὸν, φυλάξασθαι ῥάδιον τοῖς νόμοις, φράζοντας καὶ διορίζοντας, τίνας οὐ δεῖ καὶ τίνας ἐπιμίσγεσθαι δεῖ πρὸς ἀλλήλους». Συνωδᾷ τῷ Πλάτωνι παρατηρεῖ περὶ πάσης παραλίου πόλεως καὶ ὁ Κικέρων, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς θέσεως τῆς Ῥώμης, λέγων· «ὁ ἔξοχος καὶ προρατικὸς ἀνὴρ (ὁ Ῥωμύλος) συνέιδεν ὅτι αἱ παράλιοι θέσεις οὐκ εἰσὶ καταλληλόταται ταῖς ἐπ' ἐλπίδι μακροχρονιότητος καὶ ἀρχῆς κτιζομέναις πόλεσι. Πρῶτον ὅτι αἱ παράλιοι πόλεις εἰσὶν ἐκτεθειμέναι οὐχὶ μόνον εἰς πολλούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τυφλοὺς καὶ ἀπροσδοκῆτους κινδύνους. Ὑπάρχει δὲ ταῖς παραθαλασσίαις πόλεσι καὶ τις διαφθορὰ καὶ διαστροφή ἡθῶν. Διότι ἐπιμίγνυνται μετὰ νέων διαλέκτων καὶ ἰδεῶν καὶ εἰσάγονται ἔξωθεν οὐχὶ μόνον ἐμπορεύματα, ἀλλὰ καὶ ἡθὴ ἀλλοδαπά· ὥστε οὐδὲν τῶν πατρίων δύναται διαμένειν ἀκέραιον. Ἀλλὰ καὶ οἱ κατοικοῦντες ταύτας τὰς πόλεις οὐδέποτε ἐμμένουσι σταθερῶς ἐν ταῖς ἐστίασι αὐτῶν, ἀλλ' ἀφαρπάζονται αἰείποτε ἀπώτερον τοῦ οἴκου ὑπὸ πτεροέσσης ἐλπίδος καὶ διανοίας, ἀλλὰ καὶ μένοντες τῷ σώματι, τῇ διανοίᾳ ὅμως ἀποδημοῦσι καὶ περιπλανῶνται. Ἔτι δὲ καὶ πολλαὶ ἀφορμαὶ πρὸς τρυφήν, ὀλέθριαι ταῖς πόλεσι, παρέχονται ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἢ λαμβανόμεναι ἢ εἰσαγόμεναι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τερπνὴ θέσις ἔχει πολλὰ ἢ πολυτελεῖ ἢ ἀποναθέλητρα ἐπιθυμιῶν» *). Διὸ καὶ ὁ Στράβων (Η', 9) λέγει· «καὶ

*) De Rep. II, 3 καὶ 4: «Sed hoc vir excellenti providentia (Romulus) sensit ac vidit, non esse opportunissimos situs maritimos urbibus iis, quae ad spem diuturnitatis conderentur atque imperii. Primum enim quod essent urbes maritimae non solum multis periculis oppositae sed etiam caecis. Est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac demutatio morum; admiscuntur enim novis sermonibus ac disciplinis, et importantur non merces solum adventitiae, sed etiam mores; ut nihil possit in patriis institutis manere integrum. Jam qui incolunt eas urbes, non haerent in suis sedibus, sed volueri semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius, atque etiam, cum manent corpore, animo tamen excurrunt et vagantur. — Multa etiam ad luxuriam invitamenta perniciose civitatibus suppeditantur mari, quae vel capiuntur vel importantur; atque habet etiam amoenitas ipsa vel sumtuosas vel desidiosas illecebras multas cupiditatum etc».

Πλάτων δέ ἐν τῇ πολιτείᾳ τὴν θάλατταν ὡς πονηροδιδάσκαλον φεύγειν οἶεται δεῖν ὅτι πορρώτάτω τοὺς εὖ πολιτευομένους καὶ μὴ οἰκεῖν ἐπ' αὐτῇ». Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς εἰς τὸν βίον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων ἐπιρροῆς τῆς παρακειμένης θαλάσσης.

§ 8. Ἄλλα πρὶν ἢ ἔτι περιγράψωμεν τὰ φυσικὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς χώρας, κρίνομεν ἀναγκαῖον πρὸς κατανόησιν τῆς ἐπιδράσεως, ἣν οἱ ἄνεμοι ἐξήσκουν ἐπὶ τε τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τῆς φυτείας καὶ ὄπώρας, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ναυτιλίας, ἐκθεῖναι διὰ βραγέων περὶ τε τῶν διαφόρων ἀνέμων καὶ τῶν θέσεων καὶ ὀνομάτων αὐτῶν, καὶ περὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν ἐν Ἑλλάδι πνεόντων. Κύριοι ἄνεμοι ἀναφέρονται παρ' Ἀριστοτέλει (Μετεωρολ. Β', 6), ἀρχῆς γινομένης ἐξ ἄρκτου, κατὰ σειρὰν οἶδε· Βορέας ἢ Ἀπαρκτίας, εἶτα ὡς μεσάζοντες ἄνεμοι ὁ Μέσης καὶ ὁ Καικίας, εἶτα ὁ Ἀπηλιώτης, εἶτα ὡς μεσάζοντες ὁ Εὖρος ἢ Εὐρόνοτος καὶ ὁ Φοινικίας, εἶτα ὁ Νότος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ μεσάζων Λίψ, εἶτα ὁ Ζέφυρος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ μεσάζοντες μέχρι τοῦ Βορέου Ἀργέστης (ἄλλως ὀνομαζόμενος ὁ αὐτὸς καὶ Ὀλυμπίας καὶ Σκίρων) καὶ Θρασκίας. Κατατάττονται δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὡς τρεῖς βόρειοι ἄνεμοι ὁ Θρασκίας, ὁ Βορέας ἢ Ἀπαρκτίας καὶ ὁ Μέσης, μένοντος τοῦ Καικίου κοινοῦ ἀνέμου, ὡς ἀνατολικοὶ ὁ Ἀπηλιώτης καὶ ὁ Εὖρος, μένοντος τοῦ Φοινικίου κοινοῦ μεταξύ Ἀπηλιώτου καὶ Νότου, ὡς νότιοι ὁ Νότος καὶ ὁ Λίψ καὶ ὡς δυτικοὶ ὁ Ζέφυρος καὶ ὁ Ἀργέστης. Οἱ δὲ γρόνοι, καθ' οὓς ἔπνεον διαδοχικῶς οὗτοι οἱ ἄνεμοι ἰδίως διὰ τὴν Ἑλλάδα, εἶχον οὕτως περὶ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν ἔπνεον ὁ Καικίας καὶ ὅλως τὰ ἐπέκεινα τροπῆς θερινῆς, περὶ τὴν μετοπωρινὴν ἰσημερίαν λίβες, περὶ δὲ τροπᾶς θερινᾶς μὲν ὁ Ζέφυρος, χειμερινᾶς δὲ ὁ Εὖρος. Ἐπέπιπτον δὲ μετὰ μεγίστης σφοδρότητος καὶ κατέπαυον τοὺς ἄλλους ἀνέμους Ἀπαρκτῖαι καὶ Θρασκῖαι καὶ Ἀργέσται, οἱ, ἐγγύτατα ἀλλήλων ὄντες καὶ πνέοντες πολλοὶ καὶ ἰσχυρότατοι, ἦσαν καὶ οἱ αἰθριώτατοι τῶν ἀνέμων ὅθεν καὶ ἡ προμνησθεῖσα διαύγεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἀέρος. Οὗτοι οἱ βορειοδυτικοὶ ἄνεμοι ἐλάμβανον κατ' ἐξοχὴν καὶ τὴν ἰδιαιτέραν ἐπωνυμίαν τῶν ἐτησίων. Οὗτοι οἱ ἐτησῖαι ἔπνεον καθ' ὅλην

τὴν διάρκειαν τῶν κυνικῶν καυμάτων, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς ἐπιτο-
λῆς τοῦ Κυνός ἢ Σειρίου, καὶ ἀνέφυγον κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν
διάστημα καὶ χώραν καὶ κατοίκους ἤρχοντο δὲ τότε σχεδὸν τα-
κτικῶς τὴν πρῶτην καὶ ἐκόπαζον περὶ τὴν ἐσπέραν, καὶ κατη-
νάζοντο σχεδὸν καθ' ὀλοκληρίαν τὴν νύκτα· διὸ καὶ παρὰ τοῖς
ναύταις ἐκαλοῦντο ὑπναλέοι ἢ νυσταλέοι καὶ ἀβρόβιοι *) καὶ τούναν-
τίον παροιμιῶδες σχεδὸν κατήντησε τό, «οὔποτε νυκτερινὸς βορέας
τρίτον ἴκετο φέγγος». Ἐπωνομάσθησαν δ' οὗτοι οἱ ἄνεμοι ἐτησίαι
τὸ πρῶτον ἐπιθετικῶς, ὡς ἐτήσιοι περιοδικῶς πνέοντες ἄνεμοι,
ἀλλὰ καὶ ῥητῶς ὑπὸ τοῦτον τὸν τύπον ἐτήσιοι βορέαι ἀνα-
φέρονται ὑπ' Ἀριστοτέλους, καὶ παρὰ Πλινίῳ Aquilones Etesiae
καὶ παρὰ Λουκρητίῳ ἐτήσια πνεύματα βορεῶν (Etesia
flabra aquilonum). Πάλιν δὲ μᾶλλον μετ' ἐπιθετικῆς σημασίας
ὀνομάζονται δι' ἄλλας χώρας καὶ ἄλλοι ἄνεμοι διάφοροι τῶν βο-
ρείων, ὡς ὁ Εὐρος διὰ τὴν μεταξύ Ἰβηρίας καὶ Σαρδοῦς θάλασσαν
καὶ ὁ Στράβων ἐτησίας ὀνομάζει τοὺς ὀμβροφόρους νότους τοὺς
καθ' ἕκαστον ἔτος πνέοντας κατὰ τὰς Ἰνδίας· διὸ καὶ γενικώτερον
παρ' Αὐλῷ Γελλίῳ ὀνομάζονται ἐτησίαι καὶ πρόδρομοι οἱ ἄνεμοι
οἱ πνέοντες καθ' ὠρισμένην ἐποχὴν τοῦ ἔτους, ὅταν ἀνατέλλῃ ὁ
Κύων, ὅτε μὲν ἐκ τοῦ ἐνός, ὅτε δ' ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους τοῦ οὐ-
ρανοῦ**). Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀνέμων ἐχαρακτηρίζοντο καὶ ἦσαν
ὁ μὲν Καικίας οὐχὶ αἶθριος, ἀλλ' ἀτεχνῶς νεφεληγερέτης, ὡς
πάντοτε κάμπτων εἰς ἑαυτὸν κατ' Ἀριστοτέλη, καὶ διὰ τοῦτο
ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν παροιμίαν «ἔλκων ἐφ' ἑαυτὸν ὥστε Και-
κίας νέφος»· ὕγροι δὲ ὁ Λίψ καὶ ὁ Εὐρος μετὰ τοῦ Καικίου·
ξηροὶ δὲ ὁ Ἀργέστης καὶ ὁ Εὐρος, ὧν ὁ τελευταῖος ἤρχετο μὲν
ξηρός, ἐτελεύτα δὲ ὑδατώδης· ψυχρότατοι δὲ καὶ νιφετώδεις ὁ
Μέσης καὶ Ἀπαρκτίας, χαλαζώδεις δὲ ὁ Ἀπαρκτίας καὶ Θρασκίας
καὶ Ἀργέστης, καυματώδεις δὲ ὁ Νότος καὶ ὁ Ζέφυρος καὶ ὁ

*) „Atque Etesiae ob hoc somniculosi a nautis et delicati vocantur, quod mane nesciunt surgere“ (Σενέκ. Φυσ. Ζητ. V, II).

***) „Etesiae et prodromi certo tempore anni, cum canis oritur, ex alia atque alia coeli parte spirant“ (N. A. II, 12).

Εὖρος, ὡς ἐκ τῆς Λιβύης καὶ Αἰγύπτου μεταφέροντες τὰ καύματα· ἐκτός δὲ τοῦ σφόδρα νεφοῦντος τὸν οὐρανὸν Καικίου ἐκάλυπτεν αὐτὸν ἀραιότεροις νέφεσι καὶ ὁ Λίψ. Οἱ δὲ προμνησθέντες αἴθριοι ἄνεμοι, ἦτοι ὁ Ἀπαρκτίας, ὁ Θρασχίας καὶ ὁ Ἀργέστης, ἦσαν οἱ αὐτοὶ, καὶ πρὸς τούτοις ὁ Μέσης, ἀστραπώδεις καὶ ἐκνεφίαι ἦσαν, θυελλώδεις. Ἰδίως δὲ σημειωτέον ἔτι ὅτι ὁ μὲν Νότος ἤρχετο πάντοτε μικρὸς καὶ ἐτελεύτα σφοδρότερος, ἐν ᾧ τάνάπαλιν συνέβαινε περὶ τὸν βορρᾶν· διὸ καὶ ἡ παροιμία ἢ λέγουσα εὖ πλεῖν «ἀρχομένου τε Νότου καὶ λήγοντος βορέαο». Καὶ ἔπνεον μὲν οἱ ἐτηστῆται μετὰ σφοδρότητος δι' ὅλου τοῦ θέρους καθ' ὅλον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἀλλὰ μετ' ἰδιαζούσης ἐπικινδύνου ὁρμῆς ἐπέπνεον λάβροι κατὰ τρία μέρη — ὑπὸ τὸν Καφηρέα, τὸ μεσημβρινὸν ἄκρωτήριον τῆς Εὐβοίας, οὐ πέραν ἦσαν τὰ λεγόμενα Κοῖλα τῆς Εὐβοίας, «ὅπου κατενεχθεῖσα ναῦς οὐκ ἂν ἔτι σωθείη», περὶ τὸ ἄκρωτήριον Μαλέαν, καὶ ἐν τῷ στενῷ πορθμῷ τῷ μεταξὺ τῶν νήσων Ἰήνου, Μυκόνου καὶ Δήλου. Φοβεροὶ ἐπίσης καθίστανται τοῖς νῦν Ἕλλησι ναυτικοῖς οἱ περὶ τὸν Ἄθω ἄνεμοι καὶ τὰ ἐκεῖ ρεύματα, ὥστε φαίνεται ὅτι καὶ ἡ Διόρυξ, ἣν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ Διόρυξεν ὁ Ξέρξης, ἦν ἀρκούντως δεδικοιολογημένη. Κατὰ δὲ τὴν νῆσον Τένεδον παρατηρήθη ὅτι πνέουσι βόρειοι ἄνεμοι καὶ ἐπὶ ἐννέα μῆνας.

§ 8. Περὶ δὲ τῶν προϊόντων τῆς ἐλληνικῆς γῶρας, ἅτινα ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης χειρὸς ἐκαλλιεργοῦντο καὶ ἐξηυγενίζοντο καὶ μετεποιοῦντο, ἔσται λόγος καὶ κατωτέρω· ἐνταῦθα δὲ ἀρκεῖ ἐπιστήσαι τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὸ γενικώτερον τοῦτο, ὅτι αὕτη ἡ φύσις ἦν εὐνοϊκὴ πρὸς παραγωγὴν καὶ προαγωγὴν προϊόντων καὶ φυτῶν τινῶν ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπιμελείας τῶν ἀνθρωπίνων χειρῶν. Οὕτως οὐχὶ σπάνια τὰ παραδείγματα τῆς αὐτομάτου παραγωγῆς καὶ αὐξήσεως σίτου, καὶ ὅσον αὐτὸ τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρχεν ὀλίγον εὐνοϊκὸν ἐν πολλοῖς τόποις πρὸς γεωργίαν, τόσον ἀπ' ἐναντίας ὑπεβοήθει καὶ προῆγεν αὐτὴν τὸ κλίμα· καὶ ὑψηλὰ ὄρη ἀναφέρονται ἐνίοτε, ἀλλὰ καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶσι, κεκαλυμμένα ὑπὸ σίτου. Περιηγηταί τινες μάλιστα παρατήρησαν σῖτον, φυτόμενον ὑπὸ τὰ ἐρείπια πολλῶν πόλεων,